

درآمدی بر جریان‌شناسی جنبش‌های دینی نوپدید نوستی در قاره آفریقا

سید حسین علوی^۱

چکیده

از موضوعات جدید و مطرح در سطح جهانی، پدیده معنویت‌گرایی جدید و نمود آن در قالب جنبش‌های دینی نوپدید است که وجود حدود ده هزار جنبش تنها در قاره آفریقا، برآورد می‌شود. جنبش‌های دینی نوپدید آفریقا دارای گونه‌ها و تقسیم‌بندی‌های مختلفی است؛ یکی از آن گونه‌ها جنبش‌های دینی نوپدید نوستی آفریقایی است که شناخت آن به دلیل تقابل آن با ادیان رسمی، از جمله اسلام، ضرورت دارد. این پژوهش سعی کرده تا از طریق توصیف و تحلیل این پدیده، گامی در این راستا بردارد. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که جنبش‌های دینی نوستی آفریقا در سه جریان اصلی سعی در احیا و ابقای خود در صحنه متنازع دینی آفریقا دارند که این سه جریان عبارت‌اند از: جنبش‌های درآمیخته با مسیحیت، جنبش‌های درآمیخته با اسلام و جنبش‌های پان‌آفریقایی؛ به عبارتی، جنبش‌هایی که از التقاط با ادیان رسمی مثل مسیحیت و اسلام به مثابه ابزاری برای احیای آموزه‌های ادیان سنتی بهره می‌برند و جنبش‌هایی که این هدف را در مخالفت صریح با ادیان رسمی و طرفداری آشکار از ادیان سنتی آفریقا و بازسازی آن برای دنیای معاصر دنبال می‌کنند. این جنبش‌ها در کل برای جذب مخاطب حداکثری و نیل به اهدافشان، به معنویت‌گرایی انسان معاصر نگاه سطحی داشته و غالباً دغدغه‌های رایج در زندگی روزمره را مورد توجه قرار داده‌اند و از ورود به خواسته‌های اصلی انسان دور مانده از هویت دینی اصیل، غافل شده‌اند.

واژگان کلیدی: جنبش‌های دینی نوپدید، جنبش‌های نوستی آفریقا، کلیساهای آفریقایی شده، جنبش نوستی دوزو، جنبش نوستی مونجیکی، جنبش نوستی مأموریت آفریقا، گادیانیسم.

۱. دانش‌آموخته دکتری «قرآن و مستشرقان»، پژوهشگر پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ

مقدمه

۱- ضرورت توجه به قاره آفریقا

قاره پهن‌اور آفریقا، دومین قاره بزرگ جهان، به دلایل مختلفی شایان توجه بیشتر و مطالعه همه‌جانبه و دقیق‌تر است؛ زیرا این قاره دارای تاریخ طولانی و غنی است و خانه تمدن‌ها و فرهنگ‌های بزرگی بوده و از تنوع منحصر به فردی در سنت‌های فرهنگی و هنری، باورها و ارزش‌ها نیز برخوردار است که به نوبه خود، به ظهور نهادها و جنبش‌های فرهنگی - اجتماعی و ساختارهای سیاسی متکثری می‌انجامد. این تکثر فرهنگی - سیاسی تعامل حداکثری با دیگر جوامع را در پی داشته که این امر نیز بر اهمیت روزافزون جایگاه آفریقا در حوزه‌های فرهنگی، اقتصادی و سیاسی جهان معاصر تأکید دارد (Grillo, Laura S., et al, 2019, p. 4).

طبق آخرین آمار، جمعیت این قاره بیش از یک میلیارد و چهارصد نفر است که تقریباً ۱۷ درصد از کل جمعیت جهان را تشکیل می‌دهد. پیش‌بینی می‌شود که این رقم تا سال ۲۰۵۰ تقریباً دوبرابر شده و به حدود دو میلیارد و پانصد میلیون برسد. در حال حاضر، میانگین سنی در آفریقا ۱۹/۷ سال است؛ یعنی آفریقا جوان‌ترین قاره جهان است (www.worldometers.info/world-population/africa-population).

علاوه بر این، به دلایل مختلفی مطالعه و بررسی حوزه ادیان نیز در آفریقا از اهمیت حیاتی برخوردار است:

نخست اینکه گرچه مسیحیت و اسلام هر دو دارای سابقه طولانی و حضور قوی در آفریقا بوده و در تعامل با زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی و سیاسی آفریقا شکل گرفته‌اند، لیکن این قاره دارای سنت‌های دینی بسیار متنوعی است؛ به گونه‌ای که اعتقادات، آداب و رسوم دینی، به‌ویژه ادیان بومی، در میان گروه‌های قومی هر کشوری متفاوت است و حتی از منطقه‌ای به منطقه‌ای دیگر تفاوت دارد (Grillo, Laura S., et al, 2019, p. 5).

دوم، از آنجا که اعمال و مناسک دینی در آفریقا عمیقاً با سایر حوزه‌های زندگی،

مانند مسائل فرهنگی، نهادهای اجتماعی، سازمان‌های سیاسی و فعالیت اقتصادی در هم تنیده است (شورتز، ۱۳۹۱: ۱۰۴۸)، درک دین برای شناخت کلی جوامع آفریقایی نکته‌کلیدی است. به عبارت دیگر، دین به‌گونه‌ای بخشی از زندگی آفریقایی است که نمی‌توان سیاست، رسانه، فرهنگ عامه آفریقا و غیر آن را بدون درگیر شدن با افکار و اعمال دینی درک کرد (ر.ک: ایپکچی، ۱۳۹۷).

سوم اینکه، در نتیجه مسائلی نظیر تجارت بردگان آفریقایی در گذشته به غرب، مهاجرت و جهانی شدن، سنت‌های دینی- بومی آفریقا و نیز آشکال آفریقایی مسیحیت و اسلام، در سطح جهانی گسترش یافته و تأثیر عمیقی بر فرهنگ‌های دینی در سراسر جهان گذاشته است (Grillo, Laura S., et al, 2019, p. 5).

۲- دین و جنبش‌های دینی نوپدید در آفریقا

به‌طورکلی ما با سه سنت عمده دینی در جوامع آفریقایی مواجه هستیم: ادیان بومی آفریقا، مسیحیت و اسلام. امروزه اکثریت غالب مردم آفریقا خود را به‌نوعی به دو دین مسیحیت و اسلام- تقریباً به نسبت مساوی- منسوب می‌دانند (ibid, pp. 45-50) و بخشی نیز که در حال رشد و فزونی، به‌ویژه در قالب جنبش‌های نوستی آفریقایی هستند، وابسته به ادیان بومی آفریقا تلقی می‌شوند (شورتز، ۱۳۹۱: ۱۰۶۶).

اصطلاح «جنبش‌های دینی نوپدید»^۱ شامل سازمان‌ها و جنبش‌های دینی مختلفی است که نوظهورند و اغلب به‌وسیله ادیان اصلی، به‌ویژه کلیسای کاتولیک رومی، «فرقه» نامیده می‌شوند. برخی از محققان، جنبه جدید بودن این پدیده را به مثابه سازمانی تعریف می‌کنند که از زمان جنگ جهانی دوم به غرب وارد شده است؛ درحالی‌که برخی دیگر «جدید» را شامل ۱۵۰ سال گذشته می‌دانند (Dowley, 2018, See: p. 144-147).

جنبش‌های دینی نوپدید، یک پدیده جهانی هستند؛ تخمین زده می‌شود که حدود

ده هزار جنبش در آفریقا، حدود سه هزار جنبش در ایالات متحده آمریکا و ۵۰۰-۶۰۰ مورد در بریتانیا وجود داشته باشد. این جنبش‌ها معمولاً به دلیل اختلافات اعتقادی یا شیوه‌های بحث‌برانگیز، خارج از جریان اصلی ادیان نهادینه قرار می‌گیرند.
(*ibid*)

با توجه به آمار فوق، سهم قاره آفریقا در مورد این به اصطلاح جنبش‌های دینی نوپدید که به نوعی تبلور ظاهری معنویت‌گرایی جدید در عصر پست‌مدرن تلقی می‌شوند، بسیار بالاست. شاید دلیل عمده آن، وجود تنوع بسیار زیاد ادیان و سنت‌های بومی آفریقا باشد که به نسبت تعدد قبایل و گروه‌های قومی آن، متکثر شده و حتی در یک کشور نیز از منطقه‌ای به منطقه‌ای دیگر متفاوت می‌شود (Grillo, Laura S., et al, 2019, p. 5).

با این وجود، سه سنت عمده ادیان سنتی، مسیحیت و اسلام، درون‌مایه اصلی در اغلب جنبش‌های دینی و معنوی نوپدید و بدیع معاصر در قاره آفریقا هستند که در پی تغییرات فرهنگی، سیاسی و اقتصادی سر برآورده‌اند. با توجه به این سه سنت اصلی، به ترتیب شاهد ظهور جنبش‌های دینی نو سنتی/بدیع، جنبش‌های مسیحی پنطیکاستی و جنبش‌های اصلاحی اسلامی هستیم. هرچند دیگر جنبش‌های دینی و معنوی نوپدید فعال در سطح بین‌المللی، اعم از شرق‌بنیاد و غرب‌بنیاد و نیز جنبش‌های دینی نوظهور مبتنی بر سنت یهودیت، نیز در مناطق مختلف آفریقا حضور دارند، اما غالباً با جریان‌هایی است که بر اساس نوعی ارتباط با همین سه سنت اصلی پیش‌گفته شکل گرفته‌اند (See: Grillo, Laura S., et al, 2019, part 1).

بنابراین، معنویت‌گرایی جدید در قاره آفریقا را می‌توان در قالب ظهور جنبش‌های متنوع دینی و معنوی نوپدید ذیل مشاهده کرد: جنبش‌های دینی نو سنتی آفریقایی^۱، جنبش‌های دینی مسیحیت‌بنیان^۲، جنبش‌های دینی اسلام‌محور^۱، جنبش‌های دینی

۱. Neo-Traditional Movements (NTMs)

۲. Christian New Religious Movements (CNRMs)

مبتنی بر ادیان شرقی^۲ و جنبش‌های دینی جدید التقاطی^۳ که با ادعای تقریب بین سنت‌های اصلی موجود در آفریقا به وجود آمده‌اند.

۳- سنتی و نوستی

شواهد باستان‌شناسی نشان می‌دهد که بیش از سی هزار سال قبل از میلاد مسیح، اشکالی از دین‌های بومی در اکثر نقاط آفریقا وجود داشته است. در تصویرهایی که بر دیوار غارها ترسیم شده، نمادهایی از رفتارهای دینی دیده می‌شود که بیانگر اهمیت فعالیت‌های مذهبی در این سرزمین است (ر.ک: ناظری، ۱۳۸۲، ۶۰-۶۴).

ریشه اغلب ادیان متعدد بومی آفریقا را شاید بتوان به توتمیسم^۴ و آنیمیسم^۵ بازگرداند. توتمیسم به معنای تقدیس حیوان یا نوعی گیاه و گاهی یک پدیده بی‌جان طبیعت، یکی از مهم‌ترین اشکال و صور دینی در جوامع ابتدایی است که طرفداران زیادی داشته است. آنیمیسم نیز به معنای روح‌پرستی، روح‌پنداری، اعتقاد به ارواح و جان‌گرایی، یک نوع پنداشت و شیوه اعتقادی عمیق است که در بسیاری از مناطق قاره آفریقا رواج داشته است (همان).

این ادیان بومی، با نفوذ ادیان اصلی و بزرگی مثل اسلام و مسیحیت در آفریقا، کم‌رنگ و محدود شد؛ اما حضور این دو دین اصلی و رقیب، در کنار ادیان سنتی-بومی، زمینه ایجاد رقابت‌های دینی-مذهبی و تنازعات اجتماعی را نیز فراهم کرد. این رقابت با نفوذ استعمار فرهنگی-دینی و سیاسی-اقتصادی غرب مسیحی و تلاش همه‌جانبه مسیحیت تبشیری در مسیحی‌سازی آفریقا، در دو سده اخیر، شکل جدی‌تری به خود گرفت (See: Obineche, 2020, pp. 10-11).

---

۱. Islamic New Religious Movements (INRMs)

۲. Oriental New Religious Movements (ONRMs)

۳. Eclectic New Religious Movements (ENMs)

۴. Totemism

۵. Animism

نزاع‌های بین‌الادیانی، سلطه سیاسی - استعماری غرب و تبعیض‌های فرهنگی - دینی کلیساهای غرب‌محور، نادیده گرفته شدن برخی از سنت‌های ریشه‌ای بومیان آفریقایی از سوی ادیان غیر آفریقایی و گرفتاری‌ها و مصائب متعدد اقتصادی و اجتماعی برآمده از این امور، زمینه اندیشه احیای ادیان سنتی و بازگشت به فرهنگ بومی آفریقا، در رقابت با دیگر ادیان را رقم زد (بنگرید: شوتر، ۱۳۹۱: ۱۰۴۶-۱۰۷۷؛ استوارت، ۱۳۹۱: ۱۳۱۱-۱۳۱۵).

اما ادیان سنتی در شکل بدوی‌شان، نه توان رقابت با ادیان بزرگی مثل اسلام و مسیحیت را داشته و نه قابلیت پاسخ‌گویی به نیازهای متعدد و متمایز بشر معاصر را؛ بنابراین، نیازمند تفسیر مجدد و جامعی بود؛ این بازتفسیری می‌بایست، ضمن تأکید بر برخی منابع مشخص و شیوه‌های دینی سنتی - بومی آفریقاییان، با وام‌گیری مفاهیم بنیادی و مهم از دیگر ادیان و سنت‌های رسمی - مسیحیت و اسلام - و نیز التقاط با مفاهیم و یافته‌های علمی جدید صورت می‌پذیرفت. به عبارتی، جنبش‌های دینی نوسنتی آنهایی هستند که با گسست قاطع چارچوب‌های نهادی و مفاهیم بنیادی از ادیان سنتی، در رقابت با ادیان رسمی به دنبال پاسخ‌گویی به نیازهای انسان معاصر هستند. در واقع، آن نکته کلیدی در ارتقای این جنبش‌ها از سنتی به نوسنتی، اصلاح خودآگاهانه و منظم اشکال و مفاهیم اساسی در پرتو ایده‌های رقیب است که از سوی این جنبش‌ها اعمال می‌شود (See: Grillo, Laura S., et al, 2019, p.65).

بنابراین، اصطلاح «جنبش‌های دینی نوسنتی»^۱ به طیف گسترده‌ای از جنبش‌های دینی با ریشه‌های ادیان بومی اشاره دارد که به طور مرتب در سده اخیر ظاهر شده‌اند؛ آنها که به طور آگاهانه از طریق رسوخ در دیگر ادیان، به‌ویژه ادیان غالب، یعنی اسلام و مسیحیت، و التقاط با آموزه‌های آنها، تجدید شده و تداوم یافته، مدعی پاسخ‌گویی به چالش‌های فراوان فراروی انسان معاصر، به‌ویژه آفریقاییان هستند (Obineche, ۲۰۲۰, pp. ۹).

۱. Neo Traditional Religious Movements (NTRMs)

در این تحقیق سعی شده تا این پدیده و جریان‌های عمده آن در آفریقا مورد تبیین و تحلیل قرار گرفته و با آوردن نمونه‌هایی برای هرکدام، بر وضوح مطلب افزوده شود.

۴- جنبش‌های نوستنی درآمیخته با مسیحیت

بیشترین آمار جنبش‌های دینی نوپدید در آفریقا، مربوط به جنبش‌هایی است که به‌نوعی مرتبط با مسیحیت و آموزه‌های آن محسوب می‌شوند. این جنبش‌ها در یک تقسیم‌بندی کلی، یا مسیحیت‌بنیان و مبتنی بر منابع و چارچوب‌های نهادی مسیحی بوده که با آموزه‌های بومی - آفریقایی ترکیب شده‌اند، یا برعکس، مبتنی بر منابع و تفکرات خاص ادیان سنتی آفریقایی بوده که از مفاهیم و آموزه‌های مسیحی به مثابه محملی در بازتفسیری و تقویت سنت‌های بومی آفریقا استفاده می‌کنند (See: *Chryssides, 2012, p. 38*) که از آنها به جنبش‌های نوستنی تعبیر می‌شود و موضوع بحث حاضر است.

جنبش‌های مورد بحث که به‌گونه‌ای خلاقانه اقدام به ترکیب آموزه‌های کتاب مقدس با باورهای بومی آفریقایی کرده و در عمل جنبه‌های متمایز عبادت آفریقایی (مانند تسخیر روح) و مسائل سنتی (مانند شفا گرفتن و شفایابی) را مقدم و برجسته می‌کنند، معروف به جنبش‌های نبوی یا پیش‌گویانه یا غیب‌گویانه^۱ نیز هستند (Grillo, *Laura S., et al, 2019, p.64*).

ظهور و نمود دینی - اجتماعی این جنبش‌ها در قالب کلیساهای متعدد و متنوع آفریقایی قابل مشاهده‌اند که در ابتدا کلیساهای مستقل آفریقایی^۲ و بعدها کلیساهای ابداعی آفریقایی یا آفریقایی‌شده^۳ خوانده شدند.

به‌طورکلی، دو نوع متمایز از کلیساهای مستقل یا ابداعی وجود دارند. یک دسته، کلیساهای «اتیوپیایی»^۴ هستند و به‌گونه‌ای عمل می‌کنند که نشان از وجود نوعی

---

۱ . prophetic movements
۲ . African Independent Churches
۳ . African Initiated Churches
۴ . Ethiopian Churches

مسیحیت قدیمی‌تر از ورود مبلغان مذهبی غربی دارند. نوع دوم، کلیساهای معروف به «کلیساهای نبوی شفابخش»^۱ هستند که از معروف‌ترین جنبش‌های وابسته به این قسم دوم می‌توان به جنبش آلادورا^۲ در غرب آفریقا و کلیساهای صهیونیستی^۳ آفریقای جنوبی اشاره کرد (Chryssides, 2012, p. 38; OMENYO, 2006, p. 7-9).

در آفریقا با انبوهی از کلیساهای ابداعی آفریقایی مواجهیم که بسیاری از آنها به‌نوعی در خدمت احیای سنت‌های آفریقایی هستند و برخی نیز در واقع، جنبش‌های نژادی یا قومی آگاهانه‌ای هستند درصدد تصفیۀ عناصر خارجی (شورتز، ۱۳۹۱: ۱۰۶۸)؛ می‌توان به نمونه‌های بسیاری اشاره نمود. برای مثال، در دهه ۱۹۳۰، جنبشی از مسیحیان نیجریه که از قبیله یوروبا^۴ و دارای تفکرات بومی یوروبایی بودند، کلیسای ابتکاری ایجو اورونمیل^۵ را تشکیل دادند تا اطمینان حاصل کنند که عناصر اصلی فرهنگ مذهبی آنها، یعنی سنت بومی یوروبا که شاخه‌ای از آنیمیسیم است، نابود نشده و حفظ می‌شود (Clarke, 2022: Encyclopedia.com).

نمونه دیگر جنبش نویستی بیوتی^۶ است که در میان قوم فانگ،^۷ گروهی از اقوام بانتو،^۸ و دیگران، در مناطق گینه استوایی، شمال گابن و جنوب کامرون رواج دارد (Appiah and Gates, 2010, pp. 415–419, 460). به باور جنبش بیوتی، مصلوب شدن عیسی ﷺ به مثابه نفرین بشریت است تا وسیله‌ای برای نجات آن باشد. اساساً عیسی نه

---

۱ . “prophet-healing” churches

۲ . Aladura

۳ . Zionist churches

۴ . Yoruba

۵ . Ijo Orunmila

۶ . Bwiti

۷ . Fang, Fān or Pahouin

۸ . Bantu

یک نجات‌دهنده، بلکه به مثابه الگویی تلقی می‌شود که از جایگاه انگانگا^۱ - عنوان رهبر قبیله - اقتباس شده است؛ رهبری که شفادهنده، پیشگو و روشن‌بین است و بینش پیروان را به جهان‌های نهان و باطن هدایت می‌کند (Fernández, 1982, p. 406).

همچنین در کشور کنیا، کلیسای مستقل ماریا لگیوی کنیا،^۲ که بخشی جداشده از کلیسای کاتولیک رم بوده، بر اساس اعتقادات روح‌گرایانه «جوئوگی»^۳ قبیله «لوئو»^۴ بهتر قابل درک است؛ یا کلیسای «کیکویو»،^۵ سازمان‌دهنده قیام «مانو مائو»^۶ در کنیا، در واقع تفسیر مجددی از دین سنتی آفریقایی بر پایه تأثیر مسیحی، شایان ذکر است (شورتر، ۱۳۹۱: ۱۰۶۸).

این جنبش‌های جدید عمدتاً به دلیل نارضایتی از فعالیت مبلغان مسیحی سفیدپوست غربی در آفریقا به وجود آمده‌اند و به دنبال معرفی عناصر سنتی آفریقایی در قالبی جدید و متناسب با عصر جدید هستند. چنین عناصری شامل شور و نشاط بیشتر در عبادت، خودانگیختگی بیشتر و استفاده از موسیقی سنتی آفریقایی، همراه با شفاخواهی و الهام‌های غیبی، توجه زیاد به رؤیاهای و رازبینی‌ها، و تفاسیر متمایز از مسیحیت اصلی و متناسب با فرهنگ آفریقایی از کتاب مقدس است. در این راستا، آنها ضمن تأکید کمتر بر مسلمانات اعتقادی جریان اصلی مسیحیت، آموزه‌های سنتی آفریقایی را در سیمایی مدرن، برجسته می‌کنند (Chryssides, 2012, p. 38).

در واقع، در ماهیت این جنبش‌های نوستی شاهد نوعی استفاده ابزاری از کلیسا و مفاهیم مرتبط با آن در خدمت احیای آموزه‌های سنتی - بومی هستیم.

---

۱ . nganga

۲ . Maria Legio Church of Kenya

۳ . Juogi

۴ . Luo

۵ . Kikuyu

۶ . Mau Mau

۵- جنبش‌های نوستی درآمیخته با آموزه‌های اسلامی

ریشه و منشأ اسلام در آفریقا به دوران صدر اسلام بازمی‌گردد؛ زیرا اتیوپی یا حبشه پناهگاه مسلمانانی بود که در زمان حیات حضرت محمد ﷺ (حدود ۵۷۰ تا ۶۳۲ میلادی) از عربستان مهاجرت کردند (سال ۶۱۵ یا ۶۱۶ میلادی) و سپس فتوحات اسلامی در دهه‌های نخستین پس از رحلت پیامبر را داریم که شمال آفریقا را به قلمروی اسلامی تبدیل می‌کند (Grillo and et al, 2019, p. 51).

دوران حضور اسلام در آفریقا به دلایل مختلف، از جمله رقابت با ادیان سنتی - بومی، مسیحیت تبشیری و دخالت نهادهای وابسته به دولت‌های استعماری، شاهد ظهور جنبش‌های متعدد مرتبط با اسلام بوده است. در این میان، برخی از جنبش‌های نوستی آفریقا نیز از مفاهیم و آموزه‌های اسلامی در راستای احیا و تقویت سنت‌های ادیان بومی آفریقا استفاده کرده‌اند. دربارهٔ چنین جنبش‌هایی که مفاهیم و اعمال سنت‌های آفریقایی را با برخی آموزه‌های اسلامی در هم می‌آمیزند، تحقیقات مفصلی صورت نگرفته و در نتیجه، اطلاعات دقیقی در دست نیست؛ اما در میان مهم‌ترین موارد می‌توان به جنبش‌هایی نظیر دوزو^۱ (انجمنی مخفی از شکارچیان سنتی)، فرقه زار^۲ و جنبش مونگیکی یا مونجیکی^۳ اشاره کرد.

۶. جنبش نوستی دوزو

دوزوها^۴ جامعه‌ای بومی از شکارچیان سنتی آفریقا هستند که عقاید و اعمال سنتی خود را با اسلام تطبیق می‌دهند و غالباً در شمال ساحل عاج، بورکینافاسو و مالی حضور پررنگ دارند.

---

۱. Dozo

۲. Zaar

۳. Mungiki

۴. Dozos

دوزوها برای روح نخستین دوزو، مانیموری،^۱ که طبق تاریخ اسطوره‌ای، خود، همسر و پسرش را برای حفظ جنگل قربانی کرد و در نتیجه، برای همیشه حضوری قدرتمند در جنگل داشته، قربانی می‌کنند. آنها از جادو استفاده می‌کنند تا با جنگل ترکیب شده و خود را برای شکار نامرئی کنند. نیز از لباس‌های عجیب مملو از تعویذهای مختلف استفاده کرده که به هنگام نماز صبح، این پیراهن‌های پر از تعویذ را از تن درمی‌آورند. این ترکیب ابتکاری باور و عمل بومی پیشااسلامی با آموزه‌های اسلامی، دوزو را تبدیل به یک جنبش دینی نوستی می‌کند (Hellweg, 2011, p. 11; Newell, 2013, p. 185).

این جنبش در دهه ۱۹۹۰، با استفاده از شبکه‌های ارتباطی، جادوگری و مهارت خود در استفاده از اسلحه، برای سازماندهی گشت‌های امنیتی در سراسر ساحل عاج به جای پلیس فاسد و ناکارآمد به کار گرفته شد و از یک سازمان شکارچیان سنتی، به یک نیروی امنیتی شبه‌دولتی مبدل گشت. سپس، از سال ۲۰۰۲ تا ۲۰۰۷ و دوباره از اواخر ۲۰۱۰ تا آوریل ۲۰۱۱، در سرنگونی رژیم اسلام‌هراس رئیس‌جمهور لوران باگبو سهیم شد که سبب شهرت آنها در آفریقا گردید (Hellweg, 2019, p. 123).

در کشور بورکینافاسو، از زمان شروع خشونت‌های گروه‌های به اصطلاح جهادی، برخی از دوزوها به کمک ارتش شتافته تا در دفاع از کشور و سنت‌های بومی خود سهیم باشند. این موضع آنها، در کنار برخی آموزه‌های اعتقادی‌شان، موجب خشم گروه‌های سلفی و نیز تکفیر آنها از سوی طرفداران وهابیت شده است (Hellweg, 2019, p. 127; Associated Press Television News, 2021).

دوزوها مدعی‌اند که مانیموری، اولین دوزو، از طریق اسماعیل، در سلسله نبوی اسلام، از طریق مردی به نام انزو، عیسو، به حضرت ابراهیم می‌رسد (Hellweg, 2011, p. 118-119). اما چنین جزئیاتی در هیچ جای قرآن وجود ندارد و فقط در روایات اسطوره‌ای دوزو مطرح است.

دوزوها در آداب و سنن زندگی‌شان از تولد گرفته تا مرگ و تدفین، تمسک به ظاهر مادی قرآن و نیز کنایه‌ها و اشارات شعری به آموزه‌های اسلامی را با سنت‌های بومی خودشان تلفیق کرده و آنها را همراه با رقص و موزیک اجرا می‌کنند. آنها بر این باورند که گیاهان، حیوانات و اشیای آیینی که با آیات قرآنی مخلوط شده‌اند، می‌توانند قبل از رفتن به نبرد، از آنها محافظت کنند (See: Hellweg, 2019, p. 120-147).

۷. فرقه زار

هرچند سخن درباره رسوخ باورها و سنت‌های بومی آفریقایی در ادیان جدید، از جمله آموزه‌های اسلامی، زیاد است؛ اما فرقه زار^۱ یک نمونه ملموس در این زمینه است. از جمله باورهای «زار» یا جن‌زدگی، تسخیر و تملیک ارواح است که از دوره‌های بسیار کهن به یادگار مانده است؛ دورانی پیش از ظهور ادیان الهی و یکتاپرستی، عصر حاکمیت اسطوره‌ها و زمان‌هایی که آنیمسیم^۲ یا جان‌پنداری بر تفکر پدران ما حاکم بوده است (ر.ک: نقوی، ۱۳۹۳: ۱۴۳-۱۶۶).

فرقه زار، یک جنبش نوشتنی غالباً زنانه، بین‌المللی و متشکل از مسلمانان مدرن است که در اتیوپی، سومالی، جیبوتی و سودان، و به میزان کمتر در مصر و کشورهای حوزه خلیج فارس رونق دارد. در اتیوپی، این فرقه عبادی در بین مسلمانان و مسیحیان رواج دارد و در جاهای دیگر، فقط بین مسلمانان دیده می‌شود.

اعتقاد بر این است که ارواح، جن و ارواح پلید، یا همان زار،^۳ قدرت حمله به بدن انسان و تسخیر آن را دارند. افراد تحت سلطه، افراد گوشه‌نشین و ناتوان هستند و برای آرام شدن، باید به ارواح تسخیرگر، غذای خوب و با کیفیت، عطر و تجملات دیگر داده شود؛ ارواح اغلب نگرانی‌ها و نارضایتی‌های افراد تسخیرشده را منعکس می‌کنند (Lewis, 2006, p. 708).

۱. Zaar cult

۲. Animism

۳. Zaar

در سودان، به مجموعه‌ای از ارواح باور دارند که در هفت دسته کلی قابل تقسیم هستند:

۱. دراویش یا «مردان مقدس»: ارواح قدیسان مسلمان (محلّی و بین‌المللی)، مانند ارواح بنیان‌گذاران طریقت‌های صوفیانه و بزرگان دین؛ ۲. الحبش: ارواح اشخاص معروف اتیوپیایی؛ ۳. البشات یا پاشاها: ارواح مدیران و پزشکان معروف استعماری؛ ۴. العرب: ارواح قبایل بیابان‌گرد؛ ۵. الخواجات یا النصاری: ارواح اروپاییان، مسیحیان، قبطیان، یهودیان، فرانسویان و انگلیسی‌ها و روح انتزاعی الکتریسیته یا کهارالا؛ ۶. السّطات یا البّئات: «خانم‌ها» یا «دختران»، شامل ارواح پری دریایی رودخانه نیل؛ ۷. الرُّزق یا «سیاه‌ها»: ارواح مردمان تمام مناطقی که سودانی‌ها از آنها برده می‌گرفتند، از جمله ارواح قبیلهٔ آدم‌خوار زانده^۱ و تومبورانی^۲، ارواح حیوانی مانند تمساح و یا الترابی، به مفهوم روح مرگ و قبرستان‌ها، و جدیدترین مورد «بوکاسو» (روح امپراتور بدنام کنگو) است (Lewis, 2006, p. 708).

لون لویس^۳ بر این باور است که عملکرد این فرقه در تسخیر ارواح، در درجه اول تلاشی جهت کاهش آلام ستمدیدگان اجتماع، به‌ویژه زنان است و برای زنان به مثابه سلاح عرفانی در جنگ جنسیت، کاربرد دارد. این دیدگاه از سوی تعدادی از محققان، از جمله جانیس بادی^۴، مورد نقد قرار گرفته است؛ بادی مشارکت در مراسم تسخیر روح یا زار در سودان را استراتژی زنان برای جلب توجه نمی‌داند؛ بلکه آن را از یک سو بیانگر تضاد تجربیات زنان روستایی و تصویری که ایده‌آل‌های جنسیتی جامعه از آنها ترسیم کرده می‌داند و هم بیانگر ناسازگاری آگاهی تاریخی آنها از روابطشان با افراد خارجی تلقی می‌کند. با توجه به اینکه مدیوم‌ها (واسطه‌های بین انسان و ارواح) اغلب از دودمان قدرتمند و قوی انتخاب می‌شوند، نه از بین افراد ضعیف و ناتوان،

۱ . Zande

۲ . Tumburani

۳ . Loan M. Lewis

۴ . Janice Boddy

مطالعه ژان- پل کالین^۱ در مورد فرقه نیا^۲ در مالی نیز تفسیر محدود لوئیس از عملکرد تسخیر روح را به‌عنوان یک ابزار گریزگرانه جهت فرار مستضعفان از تحقیر و احساس حقارت، رد می‌کند (See: Clarke, 2022).

زار یکی از روش‌های روان‌درمانی بسیار کهن و جهان‌شمولی است که به‌وسیله موسیقی به درمان بیماران می‌پردازد و بر اساس پژوهش‌های مردم‌شناسی هنوز هم بقایای آن در آسیای شرقی، سیبری، استرالیا، آفریقا و آمریکا به اشکال گوناگون و با نام‌های دیگر دیده می‌شود. آیین‌هایی تحت عنوان «زار» در شهرهای جنوبی ایران، مانند هرمزگان، بلوچستان، بوشهر و خارك نیز رواج دارد که به نوعی جن‌گیری یا درمان‌گری روانی، همراه با قربانی، طبل‌زنی، رقص و آوازخوانی و غیب‌گویی می‌ماند (ر.ک: نقوی، ۱۳۹۳: ۱۴۳-۱۶۶؛ ساعدی، اهل هوا: مقدمه).

زار با داشتن ریشه در سنن کهن، امروزه با توجه به تغییرات اجتماعی و نیازهای جدید، به‌روز شده و مجموعه ارواح آن برای جذب مخاطب، گسترش یافته و به‌روز می‌شود (Lewis, 2006, p. 710) که این امر آن را جزو جنبش‌های نوشتنی قرار می‌دهد.

۸. جنبش دینی نوشتنی مونجیکی

مونجیکی / مونجیکی^۳، یک واژه کیکویویی^۴ به معنای «توده‌ها» یا «جماعت»، عنوان جنبشی دینی است که در سال ۱۹۸۷، در کنیا آغاز شد؛ زمانی که ماینا انجنگا^۵ در رؤیای خود، دستور خدا مبنی بر نجات مردمش از اسارت فقر و نظام سیاسی فاسد را دریافت کرد.

پیروان این جنبش، اغلب متشکل از جوانان شهری محروم، در زاغه‌های نایروبی و

---

۱ . Jean-Paul Colley

۲ . Nya

۳ . Mungiki/ Muungiki Movement

۴ . Kikuyu

۵ . Maina Njenga

استان مرکزی و دره ریفت^۱ فعالیت می‌کنند. اکثر آنها از تیره کیکویو، بزرگ‌ترین گروه قومی کنیا هستند و از تاریخ و ایدئولوژی جنبش ملی‌گرای معروف مائو مائو^۲ الهام می‌گیرند که برای رهایی از استعمار بریتانیا می‌جنگید (Grillo and et al, 2019, p. 72). این جنبش در جریان درگیری‌های قبل از انتخابات سال ۱۹۹۲، از کنیایی‌های فقیر، بی‌کار و بی‌زمین خواست تا «برای مبارزه علیه یوغ برده‌داری ذهنی» نخبگان سیاسی عمدتاً مسیحی، متحد شوند (Wamue, 2001, p. 453).

مونجیکی بازگشت دوباره به باورها، اعمال و ارزش‌های اجدادی بومی آفریقایی خود که از آموزه‌های ادیان بیگانه پاک شده باشد را تبلیغ و ترویج می‌کند. به باور آنها از آنجا که هویت آفریقایی پیوندی جدایی‌ناپذیر با قومیت دارد، لازم است که هر جامعه قومی، دین خاص خود را احیا کند؛ دولت نیز باید متشکل از شورای بزرگان اقوام تازه‌احیاشده، به شکل دولت جمعی، باشد (Wamue, 2001, p. 461).

در واقع، مونجیکی شاخه‌ای از یک گروه قدیمی‌تر به نام «تیره خدای زنده»^۳ است که تحت رهبری پیشگویان، از بازگشت به میراث دینی آفریقا حمایت می‌کرد. در همین راستا، جوانان مونجیکی آشکارا از بازگشت به «نظام دینی، فرهنگی و سیاسی کیکویو» و احیای سنت‌های آن حمایت می‌کنند که در آن قدرت حاکم به نسل جدید واگذار می‌شود (Wamue, 2001, p. 463)؛ این تلاش برای احیای سنت‌های دینی - فرهنگی گذشته، جنبش را در زمره جنبش‌های نوستی قرار می‌دهد.

در استفاده جنبش مونجیکی از اسلام نیز باید به چالش‌های آن با کلیسا و دولت توجه کرد. رهبران کلیسا این گروه را به «ضعف اخلاقی» محکوم کرده (Wamue, ۲۰۰۱, P. ۴۶۰) و از سوی حکومت کنیا نیز آنها متهم به تلاش برای سرنگونی دولت شدند (Kagwanja, 2003, P. 40).

---

۱ . Rift Valley

۲ . Mau Mau

۳ . Tent of the Living God

این جنبش ممکن است در مواردی، از آموزه‌های مسیحیت نیز استفاده کرده باشد و بکند؛ اما در کل، سخنان تلخ آنها ضد بی‌اخلاقی برخاسته از مدارس، کلیسا، و حتی کتاب مقدس، کلیساهای جریان اصلی را برانگیخته است تا به آنها برچسب شیطان‌پرستان و شیطان‌گرایان بزنند. از سوی دیگر، به باور آنها، برخلاف اسلام، کلیسا همواره برده‌داری ذهنی را ترویج می‌کند؛ لذا آنها با اسلام تجانس بیشتری احساس می‌کنند (Knighton, 2006, P. 416).

بنابراین، در سال ۲۰۰۰، رهبر وقت مونجیکی به همراه صدها نفر از اعضای جنبش خود به اسلام گروید و نامش را از «Ndura Waruing» به ابراهیم تغییر داد و اعلام کرد که «زمینه تحقق اهداف جنبش در مبارزه با فساد، حکومت بد، فقر، بداخلاقی و بیماری‌هایی مانند ایدز در میان کنیایی‌ها را تسریع خواهد نمود» (Kagwanja, 2003, P. 39).

البته منتقدان جنبش ادعا می‌کنند که گروه مونجیکی به اسلام، یک تاکتیک است و جنبش از عنوان اسلام برای محافظت از اعضای خود در برابر آزار و اذیت پلیس استفاده می‌کند؛ زیرا پس از این واقعه، بزرگان مسلمان هشدار دادند که مداخله دولت در فعالیت‌های مونجیکی «اکنون به عنوان توهین به مسلمانان در سراسر جهان تلقی می‌شود» (ibid).

با توجه به اینکه احیای سنت‌های دینی - فرهنگی بومی آفریقا، به‌ویژه سنت‌های قوم کیکویو، جزو اهداف محوری جنبش مونجیکی محسوب می‌شود، بعید نیست که توسل آنها به دین اسلام و نهادهای اسلامی، راه حلی برای گذر از چالش‌های سیاسی - اجتماعی پیش رو باشد؛ هرچند تبیین صحیح این امر نیازمند تحقیقات مفصل و دقیق‌تر است.

۹. جنبش‌های نوستی پان‌آفریقایی

در دوران پس از استقلال آفریقا، از نیمه سده بیستم، به دلایلی مختلف از جمله سرکوب و تحقیر سنت‌های بومی - آفریقایی از ناحیه نهادهای استعماری و دینی، ایده

احیای ادیان و فرهنگ‌های سنتی، به‌گونه‌ای خودآگاهانه و نظام‌مند، تقویت شد. روشنفکران آفریقایی در خط مقدم این امر بودند؛ آنها برای بازسازی شهرت و جایگاه سنت‌های آفریقایی، تلاش در تبیین نظامی منسجم از فلسفه دینی آفریقایی داشتند که بتواند با ادیان به‌اصطلاح جهانی رقابت کند (Grillo, and et al, 2019, P. 70). سیاستمداران نیز در کنار روشنفکران، با شعارهای اصالت‌طلبی و بازگشت به اصالت‌های نخستین، زمینه نفوذ و تأثیر ارزش‌های ادیان سنتی در میان مردم و ایجاد دگرگونی در ادیان رسمی، اسلام و مسیحیت را فراهم می‌کردند (شورتز، ۱۳۹۱: ۷۰).

این روند در دهه‌های آخر قرن بیستم، فزونی یافت؛ امروزه آداب و مناسک دینی سنتی، در قالب‌های متعدد و متنوعی، از سوی آفریقاییان درس خوانده و حتی «غرب‌زده» اجرا می‌شود. غالباً این سنت‌ها در ارتباط با آیین ازدواج، تولد، تدفین، وراثت، یا جانشینی سلطنتی هستند و نیز تشکیل حکومت‌های مبتنی بر نظام‌های سلطنتی سنتی در برخی مناطق آفریقا، بر بازگشت عمومی به آداب و سنن قدیمی و احیای فرهنگ و ادیان سنتی تأثیرگذار بوده است (بنگرید: همان).

این جنبش‌ها برخلاف دو جریان قبلی، ضمن تأکید خاص بر سنت‌های بومی آفریقا، به رد و تخریب ادیان رسمی نظیر مسیحیت و اسلام می‌پردازند. همچنین، درحالی‌که صفت ویژه ادیان اولیه آفریقایی غالباً آن است که به یک گروه قبیله‌ای محدود است، جنبش‌های جدید به درجات متفاوتی چشم‌انداز همگانی‌تر را به نمایش می‌گذارند. برخی از آنها آموزه‌های الهامی خود را جهانی و برای رستگاری و نجات آحاد مردم می‌دانند (تورن، ۱۳۹۱: ۱۰۸۷). از تعداد دقیق این‌گونه جنبش‌ها اطلاعات موثقی در دست نیست؛ اما برخی از آنها در مطالعات جنبش‌های دینی نوپدید دارای جایگاه و شهرت کافی برای جلب توجه محققان شده‌اند که به دو نمونه از آنها، یعنی جنبش نوستنی گادانیسم^۱ و جنبش نوستنی مأموریت آفریقا^۲ اشاره می‌شود.

---

۱ . Godianism

۲ . Afrikania Mission

۱) گادیانیسم

جنبش دینی نوسنتی گادیانیسم (خداگونه)، ضمن مخالفت با استعمار غرب و مفهوم دینی آن، دین سنتی آفریقا را به‌عنوان یک دین جهانی تبلیغ کرده و بیداری فکری درباره ارزش‌های آفریقایی را ترویج می‌کند؛ همچنین مسیحیت را به‌عنوان دینی که فقط برای سفیدپوستان است، طرد می‌کند (ترنر، ۱۳۹۱: ۱۰۸۷).

در دهه ۱۹۶۰، فرقه آروسا یا کلیسای ملی ادو،^۱ که صورت توسعه‌یافته دین سنتی قوم بینی^۲ از قبایل ایگبو،^۳ است، ابتدا با کلیسای ملی نیجریه^۴ ادغام شد، در مرحله بعد با نام کلیسای ملی نیجریه و کامرون^۵ شناخته می‌شد و در نهایت، در سال ۱۹۶۲، جنبش گادیانیسم را تشکیل داد که بر اعتقاد به یک خدای واحد آفریقایی که مبتنی بر منابع مصر باستان قابل فهم است، تمرکز دارد (، *Adogame, 2014, Chapter 22, pp. 235-252*).

این جنبش، با وجود استفاده از برخی مفاهیم و نمادهای مسیحیت، دارای آموزه‌ها، عبادات، آیین‌ها و جشن‌های خاص خود است. گادیانیسم مدعی حمایت از اعتقاد به یک خدای واحد آفریقایی است که با نام‌های گادیان یا چینکه^۶ شناسایی و درک شده است. این نظام اعتقادی متن مقدس و رسوم عبادی خاص خود را دارد (*Adogame, 2014, Chapter 22, pp. 235-252*).

سیر تطور این جنبش، شاهد حرکت آن از مسیحیت به ناسیونالیسم، سپس ترکیب و ترویج باورهای سنتی قبایل ایگبو، مردم بومی نیجریه، با تفسیر جدیدی از مسیحیت و در نهایت ترویج دین سنتی آفریقا است. در واقع، با جنبشی التقاطی که مدعی احیای دین سنتی آفریقا، با اهداف پان‌آفریقایی و حمایت از فرهنگ بومی آفریقا مواجه

۱ . Arousa cult (Edo National Church)

۲ . Bini

۳ . Igbo

۴ . National Church of Nigeria

۵ . National Church of Nigeria and Cameroons

۶ . Godian or Chineke

هستیم که حتی در برهه‌ای از مفاهیم و نمادهای مسیحی بهره هم می‌برد (DOVLO, ۲۰۰۶, pp. ۲۴۲-۲۴۳)؛ اما در نهایت به انکار آن می‌انجامد.

۲) جنبش دینی نوستنی مأموریت آفریقا

جنبش مأموریت آفریقا (آفریکانیا) یک جنبش نوستنی است که در سال ۱۹۸۲ به‌وسیله یک کشیش کاتولیک، کوابنا داموا (Kwabena Damuah)، که از کلیسا استعفا داده و عنوان خاص ادیان سنتی آفریقا، اوسوفو اوکامفو (Osofo Okomfo) را بر خود نهاد، در غنا تأسیس شد.

این جنبش مدعی است که آفریدگار نام‌های زیادی دارد؛ اما ما آفریقایی‌ها او را با نام آمین رع یا آمون را^۱ یاد می‌کنیم؛ نامی که نیاکان آفریقایی باستانی ما برای هزاران سال برای خالق استفاده می‌کردند.

هدف جنبش، اصلاح و به‌روزرسانی دین سنتی آفریقا و ترویج ناسیونالیسم و پان آفریقاییسم است. آفریکانیا فراتر از یک جنبش دینی جدید عمل می‌کند، زیارتگاه‌های سنتی و درمان‌گران سنتی مختلف را در انجمن‌هایی سازماندهی می‌کند تا نظامی پراکنده را انسجام بخشیده و در نتیجه بازتابی گسترده‌تر در عرصه عمومی به ارمغان آورد (DOVLO, 2006, P. 12-14; Afrikania Mission; <https://afrikania.tripod.com>)

این جنبش برای تحقق اهدافش، مجمع سالانه ادیان سنتی را تشکیل داده و از طریق انتشارات، سخنرانی‌ها، سمینارها، کنفرانس‌های مطبوعاتی، پخش رادیو و تلویزیونی و تأسیس مدارس خاص برای پرورش جوانان و جذب آنها، بازگشت به دین و فرهنگ سنتی را به‌عنوان یگانه مبنای توسعه معنوی آفریقا تبلیغ می‌کند (ibid).

آموزه‌های جنبش را می‌توان در آثاری مانند کتاب «راهنمای آفریکانیا»،^۲ «معجزه در حرم»^۳ و سایر رساله‌های تألیف‌شده به‌وسیله کوابنا داموا^۱ و جانشین او، اوسوفو

---

۱. Amen- Ra/ Amon-Ra

۲. Afrikania Handbook

۳. Miracle at the Shrine

کوفی آمو^۲ یافت.

آنها واسطه‌گری خدایان متعدد کوچک و ارواح اجداد را به رسمیت می‌شناسند، شفا دهندگان سنتی را جذب کرده و درمان گیاهی را به‌عنوان طب جایگزین در غنا ترویج می‌کنند، به کتاب مقدس اجداد مقدس آفریقایی خود که توسط آمون-رع بر آنها نازل شده و به رستاخیز مردگان - نه جسمانی، بلکه به رستاخیز ذهنی و روحی - اعتقاد دارند. آنها فراعنه مصر باستان و بسیاری از بزرگان و مشاهیر آفریقایی تبار، اعم از گذشته و حال را جزو پیامبران آفریدگار بزرگ خود دانسته و معتقد به تناسخ و کارما نیز هستند (afrikania.tripod.com: 2022).

آفریکانیا جنبشی معنوی است با این اعتقاد که معنویت سنتی آفریقا برای قرن‌ها به دلیل نسل‌کشی فرهنگی، برده‌داری و استعمار، از سوی آفریقایی‌ها فراموش شده و وظیفه جنبش احیای مفهوم معنوی اتحادبخش آفریقا برای همه آفریقایی تباران جهان است.

بنابراین، این جنبش دینی، یک جنبش کاملاً نوسنتی است که شدیداً تفکرات پان آفریقایی داشته و از نگاه آن ادیان غیر آفریقایی، به‌ویژه مسیحیت، و آموزه‌های فرهنگی استعماری غرب، مانع احیا، رشد و تقویت ادیان اصیل و سنتی آفریقایی هستند. این جنبش دیدگاه‌های ضد مسیحی خود را علناً ابراز می‌کند (See: Dzido, 2018).

جنبش مذکور در اعتقادات، گرچه به محوریت و یگانگی آمون-رع در خالقیت اذعان دارد، اما در دیگر حوزه‌های اعتقادی به‌نوعی گرفتار شرک است و به خدایان کوچک و واسطه و نیز قدرت الهی ارواح اجدادشان معتقدند. در بحث نبوت نیز افراد عادی، غالباً با تبار آفریقایی را جزو پیامبران خالق برتر، آمون-رع می‌دانند.

---

۱ . Kwabena Damuah

۲ . Osofo Kofi Ameve

نتیجه‌گیری

قاره آفریقا برای سال‌ها محل تنازع و رقابت ادیان سنتی، مسیحیت و اسلام از یک‌سو، و برخورد افکار و آموزه‌های دینی با تفکرات استعماری غرب و فرهنگ مادی آن از سوی دیگر بوده است. در کنار مصایب برآمده از این نزاع‌ها، پیامدهای فرهنگی، سیاسی و اقتصادی دوران استعمار و چالش‌های نوآمد عصر مدرن و گذار آن به پسامدرنیته، موجب دگرگونی‌هایی در فضای دین‌داری و باورهای دینی مردم آفریقا شده که یکی از آنها ظهور فرقه‌های مختلف و جنبش‌های دینی - معنوی نوپدید است.

مسیحیت و اسلام به دلیل تعامل گسترده‌ای که با مذاهب سنتی آفریقایی داشته‌اند، در ظهور تحولات دینی نوین و شکل‌گیری جنبش‌های دینی جدید، از جمله جنبش‌های دینی نوسنتی، تأثیرگذار بوده‌اند. جنبش‌های نوسنتی در آفریقا، یعنی جنبش‌های التقاطی که در آنها ساختار پویایی درونی و اساسی از ادیان و ایمان سنتی نشئت گرفته و هدف توسعه دین سنتی موجود برای مقابله با موقعیت‌های جدید است، غالباً از تعامل با مسیحیت برخاسته‌اند؛ اما تعدادی از آنها مرتبط با اسلام بوده‌اند. (Turner, 1993, p. 3, 5).

گستره پدیده جنبش‌های دینی نوسنتی بسیار متنوع بوده و هرگونه دسته‌بندی آنها متضمن نوعی هم‌پوشانی خواهد بود که در این تحقیق ذیل سه جریان کلی مورد تبیین قرار گرفت.

در فرایند شکل‌گیری این جنبش‌ها عوامل عدیده‌ای دخالت دارند؛ بسیاری از آنها به مثابه واکنشی به ظلم استعمارگران، استثمار طولانی‌مدت، تبعیض‌های دینی - قومیتی از سوی نهادهای استعماری - دینی خارجی، به‌ویژه سفیدپوستان غربی، جوانه زده‌اند. آنها با وجود اینکه با تبلیغات تبشیری مبلغان مسیحی، به‌نوعی مسیحیت را می‌پذیرفتند، اما در سطح مسیحیان سفیدپوست، از مواهب ایمانی برخوردار نمی‌شدند و کلیساهای مسیحی می‌توانستند به‌راحتی مردم بومی را برای منافع و مسائل اقتصادی، قومیتی و دینی تکفیر و طرد کنند. این امر در کنار دیگر عوامل،

زمینه بروز آگاهی ملی، واکنش دینی و ظهور جنبش‌های دینی جدید و متعددی را فراهم کرد (DOVLO, 2006, p. 242-243).

در کنار دلایل پیش گفته، وجود تنوع فزاینده ادیان و سنت‌های بومی آفریقا که به نسبت تعداد قبایل و گروه‌های قومی آن، قابلیت تکرار دارد (Grillo, Laura S., et al, ۲۰۱۹, p. ۵) نیز می‌تواند یکی از دلایل اصلی آمار فوق‌العاده بالای جنبش‌های نوپدید دینی در قاره آفریقا محسوب شود.

سوی از دلایل و زمینه‌های شکل‌گیری این جنبش‌ها، نکاتی پیرامون مدعیات و کارکرد دینی آنها نیز قابل ذکر است.

در بحث غایت‌شناسی و اهداف این جنبش‌ها، وجهه غالب اهدافشان اموری مانند شفابخشی، شادکامی، تسخیر ارواح و کسب آرامش روحی - روانی، کشف و تسلط بر قدرت‌های اسرارآمیز طبیعت و درون انسان و مسائلی از این دست است. این اهداف غایی سطحی، برای ارضای خواسته‌های مادی و این‌جهانی و حل مشکلات زندگی روزمره انسان خسته از زندگی ماشینی عصر حاضر است. همچنین کمتر به دغدغه‌ها و غایت‌های اصلی انسان، مانند نیل به کمال و سعادت نهایی از رهگذر معرفت و عبودیت ذات اقدس خالق یگانه می‌پردازند.

علاو بر این، وجود نوعی سیر قهقرایی معرفتی در سعادت‌شناسی این جنبش‌ها نیز قابل تأمل است؛ با این توضیح که در جوامع غربی، انسان متأثر از فرهنگ پست مدرن، برای ارضای حس کمال‌طلبی و سعادت‌خواهی خویش، به معنویت‌های جدید و جایگزینی متوسل می‌شود که مدعی داشتن نگاه و آموزه‌های مترقی‌تر و به‌روزتر، در مقایسه با ادیان رسمی، پیرامون هستی و انسان هستند؛ در حالی که این تمایل بشر امروزی در جنبش‌های نوسنتی آفریقایی سعی می‌شود با نوعی بازگشت به آموزه‌های ادیان سنتی - بدوی پاسخ داده شود. شاید دلیل این امر، ارتباط وثیق زندگی مردم آفریقا با دین، هرچند ادیان سنتی باشد که در ابتدای بحث مطرح شد؛ این عجزین‌شدگی زندگی آفریقایی با مفهوم دین، مانع پذیرش معنویت فارغ از دین

می‌شود؛ درحالی‌که در جوامع غربی، رشد معنویت فارغ از دین، رو به فزونی است. نکته‌ی دیگر بحث التقاط این جنبش‌ها با برخی آموزه‌های ادیان اصلی و استفاده‌ی ابزاری از آنهاست که منجر به تحریف بسیاری از آموزه‌های آنها خواهد شد. در نمونه‌هایی که ذیل دو جریان اول ارائه شد، استفاده‌ی جنبش‌های نوشتی از مسیحیت و اسلام، به مثابه‌ی محملی برای جذب مخاطب و احیا و تقویت آموزه‌های ادیان سنتی آفریقا مشهود است؛ این امر امکان فروکاهش این ادیان اصلی به تعریف ارائه‌شده از سوی این جنبش‌ها و معرفی آن ادیان اصلی به صورتی ناقص و تحریف‌شده به جامعه‌ی پیرامون را فراهم می‌کند.

بنابراین، شایسته است که در کنار معرفی اسلام اصیل، به تبیین ماهیت واقعی جنبش‌هایی که داعیه‌ی رقابت با ادیان رسمی را دارند نیز اقدام شود و حقیقت بی‌مایگی و التقاطی بودن و نیز اهداف خفیه‌ی آنها و رای مدعیات به ظاهر متعالی‌شان روشن گردد و این امر نیازمند شناخت این جنبش‌ها به گونه‌ای دقیق و مبتنی بر منابع اصیل است.

فهرست منابع

۱. استوارت، اوسی (۱۳۹۱). «دین مهاجران آفریقایی» *راهنمای ادیان زنده*، ویراسته جان ر. هینلز، ترجمه عبدالرحیم گواهی، چاپ چهارم، قم، مؤسسه بوستان کتاب، جلد ۲.
۲. اییکچی، محمدحسن، *آینده دین در آفریقا؛ چالش‌ها و فرصت‌ها*، ۱۳۹۷ (iqna.ir/fa/print/۳۷۱۴۲۳۴)
۳. ترنز، هارولد (۱۳۹۱). «حرکت‌های دینی جدید در جوامع ابتدایی»، *راهنمای ادیان زنده*، ویراسته جان ر. هینلز، ترجمه عبدالرحیم گواهی، قم، مؤسسه بوستان کتاب، چاپ چهارم، جلد ۲.
۴. ساعدی، غلامحسین، *اهل هوا*، تهران، انتشارات امیرکبیر.
۵. شورتر، آلوارد (۱۳۹۱). «ادیان آفریقایی»، *راهنمای ادیان زنده*، ویراسته جان ر. هینلز، ترجمه عبدالرحیم گواهی، چاپ چهارم، قم، مؤسسه بوستان کتاب.
۶. قاسم، عون اشریف (آبان ۱۳۷۸). «تقابل اسلام و مسیحیت در آفریقا»، *مجله اسلام و غرب*، ترجمه صالح واصلی، شماره ۲۷.
۷. نقوی، حسام‌الدین (۱۳۹۳)، «مؤلفه‌های بینش اسطوره‌ای در مراسم زار؛ نمونه موردی زار در بندرعباس»، *پژوهش‌های فرهنگی هرمزگان*، شماره ۷ و ۸.
۸. Adogame, Afe, African New Religious Movements, in: The Bloomsbury Companion to New Religious Movements, George D. Chrystides and Benjamin E. Zeller (eds), Bloomsbury Academic ۲۰۱۴, Chapter ۲۲, pp. ۲۳۵-۲۵۲; Chapter DOI 10.5040/9781472594518.ch-022
۹. Afrikania Mission; <https://afrikania.tripod.com> (تاریخ دسترسی: ۲۰۲۲/۵/۱۸)
۱۰. Appiah, Anthony; Gates, Henry Louis (۲۰۱۰), Encyclopedia of Africa, Oxford University Press, pp. ۴۱۵-۴۱۹, ۴۶۰
۱۱. Associated Press Television News, Burkina Faso Fighters' Faith In Tradition Amid Attacks, April ۲۹, ۲۰۲۱, Republic World, India - Written by Associated Press Television News (<https://www.ritualkillinginafrica.org/category/dozo/>)
۱۲. Chrystides, George D. (۲۰۱۲), *Historical dictionary of new religious movements*, ۲nd ed., United Kingdom, Scarecrow Press, Inc.
۱۳. Clarke, Peter B., "African Religions: New Religious Movements," Encyclopedia of Religion, Retrieved March ۲۸, ۲۰۲۲ from Encyclopedia.com: <https://www.encyclopedia.com/environment/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/african-religions-new-religious-movements>

۱۴. DOVLO, ELOM, GODIANISM, in: Encyclopedia of New Religious Movements by Peter Clarke ۲۰۰۶, pp. ۲۴۲-۲۴۳
۱۵. Dowley, Tim (۲۰۱۸), New Religious Movements (۲۰۱۸), in: Atlas of World Religions, Fortress Press, USA, pp. ۱۴۴-۱۴۷
۱۶. Fernández, James W. (۱۹۸۲), *Bwiti: An Ethnography of the Religious Imagination in Africa*, Princeton: Princeton University Press
۱۷. Grillo, Laura S.; Klinken, Adriaan van; Ndzovu Hassan J. (۲۰۱۹), *Religions in Contemporary Africa: An Introduction*, Routledge
۱۸. https://en.wikipedia.org/wiki/Godianism#Beliefs_on_appearance (last edited on ۲۰ March ۲۰۲۲)
۱۹. Hellweg, Joseph (۲۰۱۹). Songs from the Hunters' Qur'an: Dozo Music, Textuality, and Islam in Northwestern Côte d'Ivoire, from the Repertoire of Dramane Coulibaly. *African Studies Review*, ۶۲(۱), ۱۲۰-۱۴۷. doi:۱۰.۱۰۱۷/asr.۲۰۱۸.۱۴۲
۲۰. Hellweg, Joseph (۲۰۱۱), *Hunting the Ethical State: The Benkadi Movement of Côte d'Ivoire*, Chicago, IL: University of Chicago Press
۲۱. Newell, Sasha, Review of "Hunting the Ethical State: The Benkadi Movement of Côte d'Ivoire" by Joseph Hellweg, in: *African Conflict and Peacebuilding Review*, Vol. ۳, No. ۱ (Spring ۲۰۱۳), pp. ۱۸۵-۱۸۷
۲۲. Kagwanja, P. M. (۲۰۰۳), Facing Mount Kenya or Facing Mecca? The Mungiki, ethnic violence and the politics of the Moi succession in Kenya, ۱۹۸۷-۲۰۰۲, *African Affairs*, ۱۰۲(۴۰۶), ۲۰-۴۹.
۲۳. Kamal, Touhid, *New Religious Movements in Nigeria: Factors for Religious Entrepreneurship, Growth and Challenges*, ۲۰۱۹, in: <https://www.researchgate.net/publication/۳۳۸۲۲۹۹۹۳>; DOI: ۱۰.۱۳۱۴۰/RG.۲,۲,۲۶۷۱۳,۶۷۶۸۰
۲۴. KNIGHTON, BEN (۲۰۰۶), MUNGIKI, in: Encyclopedia of New Religious Movements by Peter Clarke, p. ۴۱۵-۴۱۷
۲۵. Lewis, Ioan M. (۲۰۰۶), *ZAR CULT*, in: Encyclopedia of New Religious Movements by Peter Clarke, p. ۷۰۸-۷۱۰
۲۶. Obineche, John Okwudiri (۲۰۲۰), New religious movements in Africa: Neo traditionalist movements perspective, *International Journal of Sociology and Humanities*, Volume ۲; Issue ۱; ۲۰۲۰; Page No. ۰۹-۱۵

۲۷. OMENYO, CEPHAS N. (۲۰۰۶), AFRICAN INDEPENDENT CHURCHES, in: Encyclopedia of New Religious Movements by Peter Clarke ۲۰۰۶, pp. ۷-۹
۲۸. Turner, H.W. (۱۹۹۳), New religious movements in Islamic West Africa, Islam and Christian-Muslim Relations, ۴:۱, ۳-۳۵
۲۹. Wamue, Grace Nyatugah (۲۰۰۱), "Revisiting Our Indigenous Shrines through Mungiki," African Affairs, Volume ۱۰۰, Issue ۴۰۰, Pp. ۴۵۳-۴۶۷
۳۰. www.worldometers.info/world-population/africa-population (۲۰۲۰/۰۷/۰۶)
۳۱. afrikania.tripod.com/id۱۸.htm (تاریخ دسترسی: ۲۰۲۲ / ۵ / ۱۸)